

Svedjebruket i forna tider

Svedjebruket i skog och fåbodar på Solleröns fastland var vanligast på 1700-1800-talen. Det förekom ända till 1890-talet, då de sista svedjorna brändes för att bl.a. få bättre bete åt djuren som betade i skogen om somrarna, men även för att så råg på svedjorna. Frågan är, hur många av de äldre i bygden har hört berättas om svedjorna som gjordes vid fåbodarna på fastlandet? Svaret på den frågan är, knappast någon. Numera har ju berättargemenskapen i bygden fallit bort, så minnena förbleknar alltmer. Idag talas endast om mer nära och inte så minnesvärda ting när folk träffas.

I uppslagsverket ”Gruddbo på Sollerön” står inte så mycket, endast att svedjeråg odlats mer tillfälligt och inte haft någon större betydelse som brödsäd. Vid tiden för bokens utgivande, år 1938, hade ju fåbodlivet upphört och skogen börjat återta de marker som människan tagit.

I 1978 års Sool-Öen skrev Håll Albert Jönsson om minnen som han fick från sin farfar. Farfadern och hans syskon hade svedjat vid Lövbergs fåbodar någon gång på 1840-talet, med allt arbete det innebar att göra sin svedja med de redskap som fanns då.

Redan från 1300-talet finns berättelser om att folket svedjat, då för att få mera och bättre beten åt djuren på somrarna. På svedjorna såddes rovor, och man kunde så i tre år, sedan var näringen i svedjan slut. Svedjerågen kom med de många finska familjer, som i slutet av 1500-talet började flytta till Sverige från det folktäta området i Finska Savolax, där det svedjats sen långt

tillbaka, och där marken som var lämplig till svedjebruk började ta slut. På initiativ av kung Karl IX flyttade de hit. Området som de kom ifrån var ju svenskt på den tiden, och de blev lockade med skattefrihet i många år. Till de stora skogsområdena i Dalarna och Värmland kom många finnar, och det kunde gå flera år innan den tidigare bofasta befolkningen blev varse dem.

På 1660-talet förbjöds svedjebruk på grund av att all ved behövdes till gruvnäringen. Många mindre svedjor gjordes ändå i avlägsna bygder. Den finska befolkningen klarade missväxten åren 1867 och 1868 bättre, genom att de kunde odla på sina svedjor, men det krävdes stora arealer då nya områden behövde brännas nästan varje år. Det måste gå omkring 30 år mellan svedjningar på samma marker, annars skulle ju skogen ta slut.

Håll Nils Matsson (1877-1959) har under sin tid som s.k. ”ortsmeddelare” besvarat åtskilliga frågelistor från Uppsala Landsmålsarkiv – ULMA – angående äldre traditioner. På 1930-talet besvarade han tre frågelistor angående svedjebruk, sammanlagt 33 handskrivna sidor, grundade på uppgifter från hans ”sagesmän”; Karls Anders f. 1849, Ryss Anders f. 1843 och modern Masniss Kisti f. 1852. Ur detta material har jag hämtat ett och annat, som följer.

Svedjebruk förekom vid fåbodarna på fastlandet, ända borta vid Läbergs fåbodar. Håll Nils har bland annat antecknat, att det funnits bakugnar i stugorna där. Möjligen fanns där torkhus (töstugur), annars bar man in säden i närbelägna lador för att få den torr. Tröskning med slaga (slagu) förekom säkerligen, men om det funnits någon skvaltkvarn där är osäkert. Handkvarnar har funnits i många fåbodar, se Helmer Nilssons artikel i Sool-Öen 2011.

När ett svedjefall förbereddes hjälptes alla i fåboden åt. En lagom slutning i sydsidan på ett berg eller ås valdes ut, gärna med småväxt gran. På Flenberg, Borrberg och Åsberg gjordes de flesta svedjorna. All skog var ju före storskiftet gemensam, så de olika fåbodlagen hjälptes åt att göra var sin stor svedja. Arbetet med att göra en svedja gjordes mellan vårsådden och höskörden. En vanlig storlek på en svedja var 2 tunnland (1 tunnland = 4 936 m²) och kunde vid god skörd ge två tunnor råg (1 tunna =ca 150 liter). En liter utsäde brukade ge 100 liter. Stora svedjor på 4-5 tunnland har förekommit. Allt som växte måste ju fällas för hand med yxa, och de träd som växte i utkanten av området fälldes inåt, så det blev som en brandgata runt omkring. Träden innanför fälldes åt ett och samma håll så att rotändarna kom under topparna, och på så sätt brann också det mesta av dem. Svedjan fick sedan ligga tills nästa sommar för att torka.

Efter att ha eldat ris och träd, rensades svedjan från grövre ved som kunde användes till staket runtom. När marken sedan svalnat, blandades askan och torven i marken, varefter rågen såddes. Rågen var av en sort som såddes tunt, 8-10 korn på ett kalvskinn var måttet. Den bildade tuvor, och det berättas, att det kunde bli upp till 15 strån från varje rågkorn som såddes. Någon nedmyllning av rågen behövde inte göras, då kornen hade mycket god grobarhet. När säden växt upp gjorde det inget att djuren kom ut på svedjan och betade. Staket gjordes senare, och innan rågens andra växtår.

Fram mot hösten följande år var det så dags att bärga skörden, som måste göras i tid så inte kornen i axen drösade ur. Rågen skördades med skära (stjeru) - en söndrig halv lie fastsatt i ett kort skaft. Man tog så mycket det gick i handen och skar av och lade det på ett av strån tvinnat band, tills det blev lagom mycket att göra en kärve av. För att hantera kärvarna bättre bands ytterligare ett band uppe vid axen. Kärvarna lades sedan i högar om 10 st (je sness). Av gammalt skulle prästen ha en kärve, så odlarna fick nio kvar. Kärvarna fraktades till fäboden för att hässjas. Efter att de torkat i 2-3 veckor, lades de in i lador i fäboden, för att senare på hösten tröskas. När det var tid för tröskning befann sig åter alla hushållen i fäboden och alla stugor var fulla. Det var både folk och få och ännu mer rörelse i fäboden än på sommaren. När allt var tröskat delades råg och halm i lika stora delar som sedan lottades ut mellan fäbodgårdarna. Efter storskiftet på 1840-50 talet gjorde enskilda ägare svedjor på egen mark och då på mindre ytor.

Bland alla skräöror finns en från Flenarna som handlar om ett rågfall, en bonde och skogsrådet. En karl med ett stort rågfall stod och såg på den mogna rågen och sade för sig själv:

”I ädd innt vända fasst i ädd su dji-bårrt bässt tjyri i a, umm rujän ädd vurti åvskurin dässt i mårgu”. (Jag skulle ge vad som helst, t.o.m. ge bort bästa kon jag har, om rågen hade blivit skuren tills i morgon). På natten hörde han hur det pratades där borta i rågfallet; ”Djär bannd å bitt! Djär bannd å bitt! Vir få´m je bra tjr i mårgu”. (Gör band och bind! Gör band och bind! Vi får en bra ko i morgon). När han på morgonen kom ut var rågen skuren och bästa kon borta ur ladugården.

Tankar om svedjeråg har funnits i mitt huvud en lång tid, men har stannat vid det. Vid en Gubbfrukost i Prästgården under våren 2012 satt jag och småpratade med Gert Flinta om bondelivet, och vi kom in på svedjeråg och svedjor. Gert berättade då, att han hade gjort en liten svedja med råg för några år sedan och hade råg kvar efter den. Nu ville han göra en till, så jag erbjöd mig att vara med. Strax efter midsommar 2012 var det dags, vi brände en liten yta på ca 5 x 6 m på Gerts skogskifte på fastlandet. Några dagar senare hade marken svalnat och vi rensade svedjan från större träbitar och sådde.

Senare på sommaren var vi dit och såg att det hade grott bra. Rågen såg fin ut, och vi gjorde då ett enkelt staket runt om. Nu kunde vi bara vänta in nästa sommar, för att få se hur rågen växt.

Svedjerovor provade vi också att plantera, men av dem blev det inget.

På bilden syns hur rågen tuvat sig andra året.

Foto: Ullas Arne Andersson

Sommaren 2013 gjorde vi ett bättre staket runt rågen, som växte bra och blev nära två meter hög. Nu var det 7-8 strån från varje korn som såatts. Framme i oktober månad skar vi rågen. Vi borde ha gjort det tidigare, nu hade en del råg drösat i marken. Men mycket mer än utsädet blev det i alla fall.

Ullas Arne Andersson